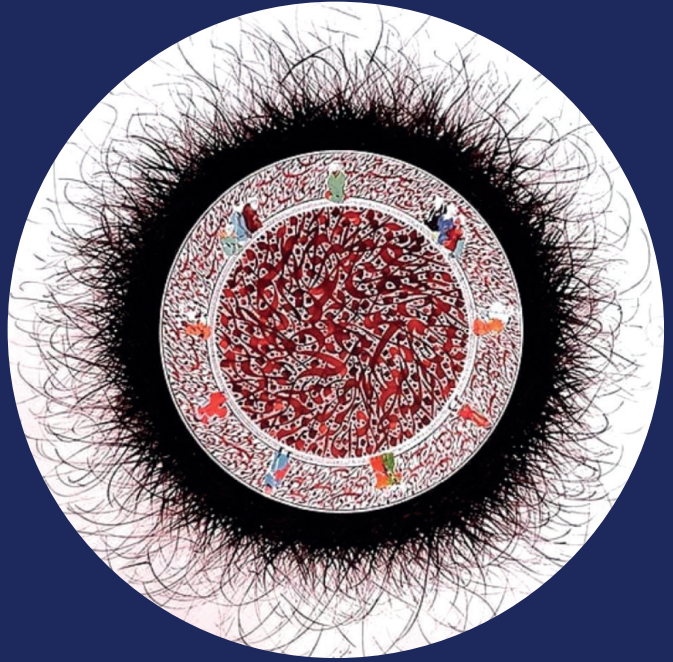

Zühd Devrimi ve Hakîm Senâî

MUSTAFA ALTUNKAYA

KITABE
YAYINLARI

النداء الجميل

Ascetic Revdulation and Hakîm Senâî

**Zühd Devrimi
ve
Hakîm Senâî**

Mustafa ALTUNKAYA

FCR YAYIN LTD.

Genel Yayın No | General Publication Number: 1522

FCR Sertifika no | Certificate Number: 46550

ISNI: 0000 0004 4657 1968

ROR ID: ror.org/00zznvq98

Kitabe Yayınları

Yayın No | Publication Number: 109

Kitap Adı: Zühhd Devrimi ve Hakîm Senâî

Book Title: Ascetic Revaluation and Hakîm Senâî

ISBN: 978-625-97452-0-6

DOI: | doi.org/10.70458/fcr.9786259745206

Yazar | Author: | Mustafa ALTUNKAYA | orcid.org/0000-0001-8241-129X

Kurum | Malatya İnönü Üniversitesi

ROR ID: ror.org/04xk0dc21

Yayın Türü | Publication Type: Kitap | Book - Monograph

Yayın Dili | Language: Türkçe | Turkish

Ebat | Dimensions: 16x24 cm

Baskı Sayısı | Edition: 1

Sayfa Sayısı | Pages: 271

Yayın Tarihi | Publication Date: Aralık | December 2024

Yayın Yeri | Place of Publication: Ankara, Türkiye

Mizanpaj ve Kapak | Layout and Cover Design: FCR

Baskı ve Cilt | Printing and Binding: NY MATBAACILIK (Sertifika no: 50732)

Konu Kategorisi | Subject Categories

BIC: HRH | İslam: Tasavvuf ve mistisizm | Islam: Sufi mysticism

BISAC: REL062000 | Din / İslam / Tarih | Religion / Islam / History

THEMA: HRLB | İslam tarihi | Islam: History

LC: BP188 | İslam ve toplum | Islam and society

Atıf Bilgisi | Cite as: Altunkaya, Mustafa. *Zühhd Devrimi ve Hakîm Senâî*. Ankara: Kitabe Yayınları, 2024.

© All rights reserved | FCR YAYIN LTD.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 06050

Altındağ-Ankara/TÜRKİYE • Tel: +90 (312) 310 08 60

www.fcr.com.tr • fcr@fcr.com.tr

Zühd Devrimi
ve
Hakîm Senâî

Mustafa ALTUNKAYA

Ankara 2024

Yazar Hakkında | About the Author

Mustafa Altunkaya

1970 Malatya'da doğdu. İlk ve orta öğreniminin ardından 1987 II. Endüstri Meslek Lisesi Elektronik Bölümünü bitirdi. Ayrıca İmam Hatip Lisesi'nden mezun oldu. Klasik İslami İlimler tahsili için Diyarbakır, Mardin, Şam, İsfahan, Mekke ve Kahire'de bulundu. Uluslararası Kudüs Üniversitesi'nde iki yıl sosyoloji okudu. Lisansını, İnönü Üniv. İİBF İktisat Bölümü, Yüksek Lisansını Ankara Üniv. Kelam, Doktora'sını ise Tasavvuf Anabilim Dalı'nda tamamladı. 1993-1997 Bilim & Malcom Bilgisayar, 1997-2005 Malatya İmam-Hatip 2005-2013 Başbakanlık VGM Başbakanlık Uzmanı, 2001-2010 Memur Sendikası Genel Sekreterlik ve Özerk Diyanet-Sen Genel Başkanlığı görevlerinde bulundu. 2013'ten bu yana İnönü Üniversitesi Öğretim Üyesi olarak çalışan Altunkaya Arapça, Farsça, İngilizce bilmektedir.

He was born in Malatya in 1970. After his primary and secondary education, he graduated from II. He graduated from Industrial Vocational High School Electronics Department. He also graduated from Imam Hatip High School. He went to Diyarbakır, Mardin, Damascus, Isfahan, Mecca and Cairo to study Classical Islamic Sciences. He studied sociology at the International University of Jerusalem for two years. He received his undergraduate degree from İnönü University. He completed his master's degree at Istanbul Technical University, Department of Economics, Ankara University. Kalam completed his PhD in the Department of Sufism. 1993-1997 Bilim & Malcom Bilgisayar, 1997-2005 Malatya Imam-Hatip, 2005-2013 Prime Ministry VGM Prime Ministry Expert, 2001-2010 Civil Servants Union General Secretary and Autonomous Diyanet-Sen Chairman. Altunkaya, who has been working as a faculty member at İnönü University since 2013, speaks Arabic, Persian and English.

Kitap Hakkında | About the Book

Zühhd Devrimi ve Hakîm Senâî

Kitap Medine zühhd hareketinin iç toplumsal bozulmalara karşı gerçekleştirdiği antiiseküler itirazların, sivil tepkilerin yün sembolizmiyle bir varlık ortaya koyduğunu ve hareketin bilimsel bir sistematığe dönüştüğünü belirtmektedir. Zühhd hem bireysel hem de toplumsal devrimlere kaynaklık eden önemli bir dinamiktir. Senâî de Mevlânâ'nın manevi üstadı olarak saray bürokrasisinin en tepe noktasında görev yapmış olmasına rağmen zühhd devriminden nasibini almıştır. Hakîm Senâî'nin zühhd yaşamının ele alındığı kitapta aynı zamanda şiirler söyleyen bir zatın Hadika'sından tercümele de ilk defa yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf; Zühhd; Medine Senâî; Hadikatü'l-Hakika

Ascetic Revaluation and Hakîm Senâî

The book states that the anti-secular objections and civil reactions of the Medina ascetic movement against internal social deteriorations emerged as a symbolism and that the movement transformed into a scientific system. Asceticism is an important dynamic that is the source of both individual and social revolutions. Although Senai served at the top of the palace bureaucracy as the spiritual master of Rumi, he also had his share of the ascetic revolution. In the book, which examines Hakim Senai's ascetic life, translations from Hadika of a person who wrote poems are also included for the first time.

Keywords: Sufism; Asceticism; Medina Senai; Hadikatü'l-Hakika

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	9
GİRİŞ.....	11

BİRİNCİ BÖLÜM

HAKÎM SENÂÎ: HAYATI, KİŞİLİĞİ, ESERLERİ.....	17
1.1. Senâî'nin Yaşadığı Dönem.....	17
1.2. Sahâbeden Senâî'ye Zühhd Hareketi.....	18
1.3. Mecdûd b. Âdem Senâî (Hakîm Senâî).....	23
1.4. Hakîm-i Senâî'nin Doğduğu Şehir: Gazne.....	25
1.5. Hakîm-i Senâînin Hayatı.....	26
1.6. Hakîm-i Senâî'nin Layhorla Karşılaşması.....	29
1.7. Hakîm-i Senâî'nin Belh Yılları.....	31
1.8. Hakîm-i Senâî'nin Eserleri.....	33
1.7.1. <i>Dîvân</i>	34
1.7.2. <i>Hadîkatu'l-Hakîka ve Şeri'atu't-Tarîka</i>	35
1.7.3. <i>Tarîku't-Tahkîk</i>	36
1.7.4. <i>Seyru'l-İbâd İle'l-Meâd</i>	37
1.7.5. <i>Kârnâme-i Belh</i>	37
1.7.6. <i>Aşknâme</i>	37
1.7.7. <i>Akılânâme</i>	37
1.7.8. <i>Mekatîb-i Senâî</i>	37
1.7.9. <i>Senâî Âbâd</i>	38
1.7.10. <i>Garibnâme (Kıssa-i Behrâm u Behrûz)</i>	38
1.7.11. <i>Bağ-ı İrem Gulam-i Cilani</i>	38
1.7.12. <i>Tahrimet-ul Kalem</i>	38

İKİNCİ BÖLÜM

HAKÎM-İ SENÂÎ'DE TASAVVUF DÜŞÜNCESİ.....	39
2. 1. Senâî'de Tasavvufî Konular.....	39
2.2. Senâî ve Mevlânâ.....	43
2.3. Hakîm-i Senâî ve Tasavvuf Edebiyatında Açtığı Çığır.....	52
2.4. Senâî'de Aşk Kavramı ve Te'siri.....	54
2.5. Senâî'nin Bizzat Kendisi ve Eserleri Hakkında Söyledikleri.....	59
2.6. Senâî-yi Gaznevî ve Sûf Öğretisi.....	62
2.7. Senâî Hakkında Söylenenler.....	65
2.8. Senâî: Şiir ve Edebiyatın Sûf Öğretisiyle Mezci.....	65

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAKÎM-İ SENÂÎ'NİN KURÂN ŞAİRLİĞİ VE KUR'ÂNÎ TASAVVUF ANLAYIŞI.....	69
3.1. Senâî'yi Önemli Kılan Vasfı: Ku'rân Şâirliği.....	70

3.2. Bâtnîlik, Gulât-ı Şîâ ve Müşebbihe'ye Cevabı -----	77
3.3. Senai'nin Şiirlerinde Kur'ân Tasvirleri ve Kur'ânî Lafızlar -----	80
3.4. Hakim-i Senâî'de Peygamberler (Hepsine Selam) -----	82
3.5. Hakim-i Senâî'de Yaratılış-----	100
3.6. Ebu'l-Atâhiye ve Hakim-i Senâî -----	103

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HADİKATU'L-HAKİKA'DA ZÜHD ŞİİRLERİ -----	115
---	-----

SONUÇ -----	263
--------------------	-----

BİBLİYOGRAFYA -----	265
----------------------------	-----

DİZİN -----	269
--------------------	-----

ÖN SÖZ

ولقد كرمنا بني آدم...

*Biz insanı kerâmet sahibi yaptık
(onurlandırdık). İsra 70.*

Bu çalışma Mevlânâ'nın görmediği halde üstadım dediği Gazneli Senâî'nin (öl. 1140) hayatı, şahsiyeti, zühd anlayışını ele almaktadır. *Hadîkatu'l-Hakîka* ve *Şeriatu't-Tarîka* adlı Farsça kitabındaki zühd manzumlarının Türkçe'ye tercümesini de içermektedir. Kitabın birinci bölümünde, Hakim-i Senâî'nin biyografisi sunulmuş, *Hadîka* şârihlerinden Refa'nın (öl.) uzunca mukaddimesinin tercümesi eklenmiş, ikinci bölümde Senâî'nin tasavvuf anlayışı ele alınmış, üçüncü bölümde ise zühd ve tasavvuf şüirlerinden seçkiler verilmiştir. Sonuç bölümü ile birlikte kitap dört bölüm halinde düzenlenmiştir.

Senâî, Samanoğulları sarayında hacibu'l-hüccaplık yapan Alp Tegin'in (öl. 963) temellerini attığı Gazneli sarayının altın çağında görev ifa etmiş bir devlet ve siyaset adamıdır. Gazne Devleti bu dönemde Maverâünnehir, Afganistan, Hindistan'ın kuzeyi ve Horasan'da Gazneli Mahmut yönetiminde en güçlü çağındaydı. Yönetim Türk olmasına rağmen Gazne topraklarında Farsça konuşulup yazılmaktaydı.

Senâî eserlerini Gaznelilerin bu döneminde yazmış, tasavvuf ahlakını 1100'lü yılların dili ve hissiyatıyla manzum tarzda ortaya koymuştur. Mesnevî tarzında ilk eser olma özelliğine sahip olan bu kitabındaki tasavvuf anlayışı, zühd ve ihlas temellerine dayanmaktadır. Mevlânâ da (öl. 1273) Senâî'den etkilenmiş, anlatılarında (tahkiye) ondan iktibaslar yapmıştır. Mevlânâ'yı Mevlânâ yapan izinden gittiği Senâî'dir. Bunu kendisi; “ما در پی سنائی و عطار آمدایم/Biz Senâî ve Attâr'ın peşinden geldik” şeklinde dile getirir. Mevlânâ *Mesnevî-yi Mânevî*'sinde başta fil hikâyesi olmak üzere dercettiği bir kısım hikâyeleri de *Hadîka*'dan alıntulamaktadır.

Tasavvuf tarihinin ilk mesnevisi olarak elimizdeki bu kitap dilinin ağır olması vb. sebeplerle bugüne kadar günümüz Türkçesine kazandırılmamıştır. Hakîm-i Senâî birçok ilklerin kurucusudur ve çok iyi bir eğitim altyapısı üzerine inşa ettiği zühd felsefesiyle sonraki mesneviler için öncü olmuştur. Daha kadim bir Fasça ile yazılmış olması, dilinin Mesnevî'den daha ağır olup şüirlerin birkaç manaya gelebilecek tarzda ilginç kurgulanmış olması gibi sebeplerle ağır giden Türkçe tercüme çalışmamızın tamamlanması, muhtemelen uzun bir zaman alacaktır.

Burada şarkiyatçıların çalışmalarında serdettikleri görüşlerden dolayı kimi İslamcıların ileri sürdükleri Mevlânâ karşıtlığında somutlaşan tahrif konusu da

önemlidir. Senâî ve Mevlânâ'nın eserlerine ilişkin bu tezyid ve tenkis yoluyla yapılan tahrife dair bir hususu sunmakta fayda vardır. Matbaanın kullanılmaya başladığı ikiyüz doksan yıl öncesine kadar ders kitapları dahil bütün eserler, mürekkepli kalemlerle ve elle yazılarak çoğaltılıyordu. Bu da nüshalar arasında imla, kelime, cümle, bölüm hatta nadiren de olsa cilt farklılıklarına neden oluyordu. *Hadika* ve *Mesnevî* gibi tensih ve tevzii çok yapılan eserler, daha ziyade ekleme ve tahrife konu olmuşlardır. En çok nüsha farklılıkları bulunan altı ciltlik *Mesnevî* hakkında yedinci bir cilt tartışması bundan kaynaklıdır. Oysa Mevlânâ'nın kendisi, kitabının altı cilt olduğunu söylemişti:

بسی الدین حسام دل حیات ای - سادسی قسم به می جوشد میل

معنوی ای می آرمت کش پیش - مثنوی تمام در سادس قسم

Ey gönülün hayatı Hüsameddin!/Altıncı cilde çok meyletmedesin

Mesnevinin son cildi altıncısı/Sana armağanumdur ey manevi!

O bakımdan *Hadikatu'l-Hakika*'nın İran nüshalarında da sonradan eklemelerin olduğu söylenebilir. Kitabın başlangıç bölümleriyle uyuşmayan, yazarın dünya görüşü, tasavvuf anlayışı ve tevhidçi bakış açısıyla bağdaşmayan kimi şiirler, özellikle son kısımlarda yer yer karşımıza çıkmaktadır.

Söz gelimi “اندر مذمت دختران گوید”/Kızların Yerilmesine Dair” başlıklı mesnevi-de cinsiyet ayrımcılığı göze çarpmaktadır. Tevhid ile başlayan ve ayrımcılıkların her türlüşünü reddeden bir kitabın yazma nüshalarına girmiş olan bu kısım kitabın ilk bölümleriyle uyumsuzluk içindedir. Kitabın az bir kısmına eklendiğini düşündüğümüz bu kısımların, aynı zihinden çıkmadığı anlaşılmaktadır.

O nedenle el yazması olarak bugünlere intikal eden tarihi mirasın külliyyen reddi hatadır. Dolayısıyla tarihi şahsiyetleri ele alırken bu hususların göz önünde bulundurulması gerekir. Yani bir müellifimizde yer alan; şeriata, akla ya da günümüzün telakkiyatına aykırı düşen bir ifadeden dolayı o müellifin kendisine veya tüm eserlerine şüphe ile bakılması hatta o yazarın bu cümlelerden ötürü reddedilmesi mümkün değildir.

Osmanlı edebiyatında Senâî etkisinden söz edebiliriz. Bu nedenle Osmanlı yazma kütüphanelerinde Senâî'nin yazma eserleri bolca bulunmaktadır. Bu yazmalar üzerinde şerhler yapanlar da vardır. Başta Süleymaniye Kütüphanesi, Ankara Milli Kütüphane, Mısır İskenderiye, Irak Milli Kütüphanesi gibi kütüphanelerde yazma nüshaları vardır. Ülkemizde akademik olarak hem zühhd hem de Senâî hakkındaki çalışmalar oldukça azdır. Mevlânâ'nın örnek alıp tarzını benimsediği *Hadikatu'l-Hakika* Türkçe'ye henüz çevrilmemiştir. Yeterli düzeyde olmayan alan araştırmalarına bu kitap ve tercümelemlerle bir katkı sunabilir.

ترك جوشش شرح کردم نیم خام
از حکیم غزنوی بشنو تمام
Bıraktım ben şerh kaynağını yarı ham
Sen dinle Hakim-i Gaznevî'den tamam

عطار روح بود و سنایی دو چشم او
ما از پی سنایی و عطار آمدیم
Attar Ruhtur, Senâî onun iki gözü
Biz Senâî ve Attar'ın izindeyiz

تو که یوسف نیستی یعقوب باش
همچو او با گریه و آشوب باش
Sen ki Yusuf değilsin o halde Yakub ol
Onun gibi ağla, onun gibi dertli ol

بشنو این پند از حکیم غزنوی
تا بیابی در تن کهنه نوی
Dinle bu nasihati Hakim-i Gaznevî'den
Ki eski bedende yeni bir şeyler bulasın

Mevlânâ

GİRİŞ

Zühd, âhîret değerlerini egemen kılan ve insanın içinde gerçekleşen gerçek bir devrimdir. İnsanı adanmış yapar, onu onurlandırır, kalkındırıp geliştirir, bilgi ve bilgelik sahibi yapar. Hayat boyu bütün davranışlarında insanın kendini gerçekleştirmesini sağlar. Böylece insan, kerâmeti Allah'tan menkul onurlu bir varlık olur. “Ona, kendi nefخت فيه من روحی”/Ona, kendi rûhumdan rûh kattım” İsrâ 70, Hicr 29) âyetleri bu onur ve kerâmetin Allah'tan intikal ettiğini gösterir. Sonra insana istikâmet ve adâleti emreder: “فاستقم كما”/Emrolunduğun gibi istikâmet üzere ol! “إن الله يأمر بالعدل”/Allah adaleti emrediyor” Hûd 112, Nahl 90.

Semavî kitaplarda insanlık tarihinin, tevhid ve zühd inkılabının önderleri “salihler/iyiler” ile vehn ve ifsadın elebaşları “müfsidler/kötüler”in sirtlerinden ibaret olduğu anlatılmaktadır. Allah'a göre iyi-kötü savaşlarının her birinin galipleri, yeryüzünün mirasçısı salihler olacaktır (Enbiyâ 125). Tevhid ve zühd hare-

keti, peygamberlerden sonra bu mirası (kutsal emaneti) devralan önderler ile yoluna devam etmektedir. Her yüzyılda bu iyilik devrimini yenileyen (tecdid) müceddidler çıkmaktadır. Bu durum, bir talep ve tercih olarak her bireyin önüne mutlak surette gelmektedir. “یفتون فی کل عام مرتین/mutlaka sınanacaksınız” (Tevbe 126). İnsan, zühdden ve iyilikten yana tercih yaparak kendi kerâmetini bizatihi kendisi elde etmekte, insan-ı kâmil olup özgürleşmekte ve ilahi velâyete (Allah'ın sevgisine) ulaşmaktadır.

Zühd hareketi bir istikamet ve adalet arayışıdır. Zühd önderleri, insan için yeryüzünde en büyük kerâmetin, istikâmet ve adâlet olduğunu söylemişlerdir. En büyük kerâmet, istikâmet (ilkeler) ve adâlet (ahlâk) olunca gerisinin teferruat olduğu, kolay uzlaşılabilir meseleler olduğu söylenebilir. O nedenle yasama, yargı ve yürütme daima siyasal sistemler için hayati öneme sahip üç temel olarak görülmüştür. Çünkü medeniyet bu temellerin istikâmet ve adâlet üzerinde yükselmesiyle teşekkül etmektedir.

Bu çalışmamızda zühd matematiğinde en büyük onur ve kerâmetin istikâmet ve adâlet olduğu hususunu ele alacağız. Bunu yaparken İslâm'ın iki ana kaynağını esas alacağız. Kaynak tarama, karşılaştırma, arşiv ve kritik analiz yöntemini kullanacağız. Esasen zaman-mekân değişse de kendisi değişmeyen istikâmet ve adâletin, biri akâidle (ilm-i kelâm) diğeri ahlâkla (ilm-i hâl) bağlantısı, zühd denklemi üzerinde daha çok çalışma yapmayı gerekli kılmaktadır.

Bütün İslâmî medeniyetlerin kuluçka merkezi olan Medine İslâm Düşüncesi, İslâm'ın altın çağı zühd yüzyılında (23 yıl) şekillenmiş, hilafet yıllarında (29 yıl) devam etmiş ve hilâfet merkezinin Irak topraklarına intikaliyle birlikte Kûfe, Basra ve Horasan ekollerıyla küresel bir boyut kazanmıştır. İslâm'ın altın çağıyla ilgili klasik eserlerde genellikle vak'a tespiti, isnad ve tarihi bilgiler arşivlenmiş, hadise analizleri büyük ölçüde tedvin döneminden sonraki eserlerde yer almıştır. O bakımdan İslâm'ın ilk yüzyılındaki hadiseleri kritik analitik yöntemle ele alan çalışmalara ihtiyaç vardır.

Zühd ve tevhid konusu İslâm öncesi ve İslâm sonrası insanlık tarihinin en temel konusu iken günümüz araştırmacıları tarafında konu ihmal edilmektedir. Bunun teo-politik nedenleri arasında oryantalizmin zühd, tekke, zâviye, tarikat, kerâmet, şeriat, evliyâ, cihad kavramlarını itibarsızlaştırma çalışmaları sayılabilir. Bu çalışmada zühd devrimini, Mevlânâ'nın model hocası zühd şâiri Hakîm Senâî'yi ele alacağız ve onun zühd şiiirlerinin çevirisini yapacağız. Gönüllüsü her yerde ve her zamanda daima az olan zühd hareketi tarihine, bilimsel bir katkıda bulunmaya muvaffak kılması için Allah'a hamd, elçisine, âl ve ashabına salatu tevessül ederek konuya giriş yapacağız.

Tasavvuf tarihinde önemli bir yeri olan Ebu'l-Mecd Mecdûd b. Adem-i Senâî (öl. 1140) ise başlattığı tasavvufî-hikemî mesnevi geleneğinin tesirlerini yaklaşık

bin yıldır gördüğümüz önemli bir zâhid filozoftur. Henüz Moğol istilaları başlamamışken Gazneli sarayında görev yapan Hakîm-i Senâî, eserlerinde 11. ve 12. yüzyılların fotoğrafını da aksettirmektedir.

Elbette daha gerilerden başlatılması gereken bir zühd hareketinden söz etmeden tasavvuf tarihinin anlaşılması mümkün değildir. Tasavvuf tarihinde Medine Ekolü ile başlayan ve Kûfe, Basra, Horasan Ekolü'yle tekemmül eden Zühd Hareketi düşüncesi; Hz. Peygamber (sav)'in nebevî rehberliğindeki ilk Kur'ân nesli (zühhâd ve ubbâd) sahabe ile müşrikler karşısında mücadele veriyordu. Ancak Hz. Peygamber'in 632'de Refik-i A'lâ ile vuslatı (vefâtı) ile birlikte bu tevhidî-akâidî hareket, dış tehditlerle birlikte iç bünyedeki yozlaşmayla da mücadele etmeye başladı. Medine Ekolü'nün teşekkülü, bu şekilde sahabe ile başlayan zühd hareketinin iç tehditlere karşı aldığı önlemlerin, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker uygulamalarının neticesinde gerçekleşti.

Hz. Ebubekir (öl. 634) ve Hz. Ömer'in (öl. 644) 12 yıl süren hilafet yıllarında İslâm'ın zühd ve takvâ orduları Doğudan Hindistan'a Kuzeyden Roma içlerine, Batı'dan da Afrika içlerine kadar ilerlemişlerdi. Bu sayede büyük bir sermaye birikimi elde edilmiş ve adil gelir dağılımı sayesinde İslâm'ın Medine ve bağlı vilayetlerinde zekat verecek hane kalmamıştı.

Gelir seviyesindeki artış, Müslümanların hayat standardını yükseltmişti. Sofralar zenginleşmiş, giyim kuşam ve hane kültüründe lükse, israf ve debdebeye varan değişmeler olmuştu. Müslümanlar artık çiftlikler kurmaya, yanlarında da savaş esirlerinden edindikleri esir işçileri çalıştırmaya başlamışlardı. Hz. Ömer (ra)'ın yönetiminde kimse fitne çıkarmaya cesaret edemiyor, sonradan Müslüman olmuş kimi açgözlü kimseler ondan çekindikleri için beytülmal el uzatamıyorlardı. Yine sahabeden olsa bile Hz. Ömer kimseye göz açtırmıyor, Resulullah'ın devrini aratmayan bir yönetim sergiliyordu. Örneğin Yemen valisi olarak atadığı Ebu Hüreyre'yi (öl. 681) yargılayıp görevden almış, maaşı dışındaki servetine el koymuştu. Sonra Ebu Hüreyre'nin servetinin yolsuzluktan değil, kendisine hediye olarak getirilen at ve develerden arttığını anlayınca onu tekrar görevine iade etmek istemişti.¹

İslam toplumunda hayat standardı ve zenginleşme arttıkça seküler kaygılar da artmış, sahabenin çoğunluğu sınır bölgelerde cihad ile meşgul olurken iç bölgelerdeki kentlerde meydana gelen bu dünyevileşme temayülleri giderek değerlerden uzaklaşmayı beraberinde getiren yeni bir dönemi başlatmıştı. Sekülerleşme bir illet idi ve Medine İslam Devleti'nin sağlam bünyesine karşı meydan okuyordu. İbn Haldun'un temeddün tezinde olduğu gibi her bir meydan okuma, mukabilinde cevap verme sürecini de doğuracaktı. İşte iç bünyedeki dünyevileşmenin

¹ M. Yaşar Kandemir, İslam Ansiklopedisi, "Ebu Hüreyre", TDV, İstanbul: 1994, 10, 160-167.

meydan okuyuşuna karşı cevap, bu kez iç bünyeye karşı muhalefetiyle yine zühd hareketinden gelmişti.

Medine Ekolü Hz. Osman (öl. 656)'ın hilafetinin son döneminde billurlaşmaya başladı. Hz. Abdullah b. Mesûd (öl. 650), Hz. Ebuzer (öl. 652), Hz. Ammar b. Yasir (öl. 657), Muhammed b. Ebubekir (öl. 658), Hz. Ali (öl. 661), Sa'd b. Ebi Vakkas (öl. 674), Hasan b. Ali (öl. 678), Hüseyin b. Ali (öl. 680) ve Abdullah b. Ömer (öl. 693) gibi Resulullah'ın kendi torunları ve halifelerinin oğulları başta olmak üzere zühd hareketinin öncü isimleri Medine ekolünün kurucularıydılar.

İlerleyen süreçlerde Hz. Osman'ın şehâdeti ile manevi havasına kan damlayan Medine Ekolü, daha önce Kûfe'de valilik yapan Sa'd b. Ebi Vakkas'ın ve Kûfe kadısı İbn Mes'ûd'un çalışmalarıyla yeni bir ekolün merkezi olmaya hazır hale gelen Kûfe'ye intikal edip Kûfe Ekolü'ne evrilecekti. Hz. Ali'nin beş yıllık hilafeti döneminde Medine'yi Kûfe'ye taşınması, beş yılın sonunda Kûfe toplumunun tutarsız, radikal ve tepkisel tutumları nedeniyle Hz. Ali'nin şehid edilmesi ardından Hz. Hasan ve sonra Hz. Hüseyin'in şehadetleri bölge genelinde kitlesel bir pişmanlık, insanlarda bir toplu tevbe hissi meydana getirdi. Bu yeni süreç Kûfe Ekolü'nün karakteristiğini çizdi.

Basra ise son hadiselerden uzaklaşmak, zühd ve takvâ yaşamıyla olanların etkisinden kurtulmak ve Allah'a iltica ederek yeni bir coğrafyada yakın gelene dek Allah'ın dinine yardım etmek adına buraya taşınanların kenti ve karakteri haline geldi. Zamanla değerlerden uzaklaşarak sekülerleşmeye tepki gösteren şiddete dayalı yöntemlerin Müslüman kanının akıtılmasına neden olduğunu, o nedenle cevap verme sürecinde sivil muhalefetin, pasif direniş yöntemlerinin daha sürdürülebilir olduğunu benimseyen kimseler zühd hareketinin sûf hareketine evrilmesini sağladı. Böylece Kûfe ve Basra ölçeğinde, İslamî ölçülerden sapmalar ve hilafet adına Allah'ın kullarına yapılan zulümler karşısında, şiddet dışı ilk sûfi direniş öbekleri ortaya çıkmaya başladı.

Horasan'da da Basra ve Kûfe üzerinden buralara fetih cihadına katılmak üzere gelen sahabiler vardı. Söz gelimi Ebu Berze el-Eslemî (öl. 684) ilk Müslümanlardandı ve Kerbelâ hadisesinden sonra Basra'ya çekilmiş orada da kalmayıp sınır bölgesi Horasan'a yerleşmişti. Hz. Hüseyin'in mübarek başı kesik vaziyette Şam sarayına getirildiğinde Ebu Berze de oradaydı. Yezid, elindeki değnekle Hz. Hüseyin'in dudaklarına vurduğu sırada Ebu Berze aniden kükreyerek Yezid'in üstüne yürür ve "Sen Hüseyin'in dudaklarına değnekle nasıl vurursun ha! Resulullah o dudakları öperken gördüm. Çek elini ordan! diyerek şöyle haykırır: "Ey Yezid! Kıyamet günü senin şefaathin İbn Ziyad olacak, Hüseyin ise Allah'ın huzuruna şefaathisi Muhammed (as) olarak çıkacaktır".² Hz. Ali ile birlikte Sıffin'de bulunan sonra Hz. Hüseyin'in şehadetinden sonra büyük üzüntü içinde Basra'ya çeki-

² İbn Hacer el-Askalânî, *El-İsabe fi Temyizi's-Sahabe*, (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995), 3/557.

len ve fitne ateşinden uzaklaşmaya çalışan, böylece Horasan sınır bölgelerine gelip buralara yerleşen zühd ve iffet abidesi sahabi Ebu Berze el-Eslemî cihad ettiği Horasan topraklarında şehid oldu.³ Dolayısıyla Ebu Berze (ra)'ın yanındaki sahabiler; Büreyde b. Husayb (öl. 684), Hakem b. Amr el-Gıfârî (öl. 669), Abdurrahman b. Semüre el-Abşemî (öl. 670), Kusem b. Abbas el-Hâşimî (öl. 676), Abdurrahman b. Ya'mer ed-Dîlî (öl. 708) ile birlikte hem Basra hem de Horasan Ekolü'nün temellerini attığını söyleyebiliriz.

Medine, Kûfe, Basrâ ve son olarak Horasan ile tekemmül eden bu zühd hareketi zamanla sûf hareketine inkılab ederek; bilim, ahlâk, sanat, edebiyat ve siyasete yön tayin etmiş, İslam'ı küreselleştirerek medeniyetler kurmuş, ülkeler yönetip insanlığa şahitlik etmiştir.

³ İbn-i Sa'd, Tabakât, 7/9; Selman Başaran, "Ebu Berze", *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 1994), 10/114-115.